

УДК 343.352 (477)

[https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-2\(2\)-38-47](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-2(2)-38-47)

Канцір Володимир Степанович, доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального права і процесу, Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», професор, <https://orcid.org/0000-0002-3689-4697>

МОНІТОРИНГ ОКРЕМИХ ПИТАНЬ ЩОДО СУБ'ЄКТА СКЛАДІВ «ЗЛОЧИНИ АГРЕСІЇ» /ПРОПАГАНДА, ПЛАНУВАННЯ, ПІДГОТОВКА, РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ТА ВЕДЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ВІЙНИ

Анотація. Норми, які регламентують кримінальну відповідальність за «злочини агресії» продовжують розвиватись, але, вирішення питання їх ефективності й дієвості можливе лише завдяки багато стороннім, своєчасним науковим дослідженням.

Прокурори, слідчі та судді не отримали від науковців однозначних рекомендацій щодо кримінально-правової кваліфікації кримінальних правопорушень у площині пропаганди, планування, підготовки, розв'язування та ведення агресивної війни. У кримінально-правовій літературі фрагментарно розглядалися питання караності та призначення покарання за аналізовані посягання. Таким чином, наративи, що стосуються особливостей регламентації кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни, - залишаються предметом наукового дискурсу.

Питання кримінально-правової протидії пропаганді, плануванню, підготовці, розв'язуванню та веденню агресивної війни належно законодавчо не врегульовані.

У статті зроблено спробу моніторингу окремих питань щодо суб'єкта складів «злочини агресії», діянь, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни.

Дослідження кримінальної відповідальності за вчинення будь-якого кримінального правопорушення буде неповним, якщо не розглядати питання щодо суб'єкта. Питання кримінально-правової протидії пропаганді, плануванню, підготовці, розв'язуванню та веденню агресивної війни належно законодавчо не врегульовані.

Характеристика суб'єкта складу кримінального правопорушення має важливе значення, слугує інформативним маркером для правильної кваліфікації посягання.

Ключові слова: «злочини агресії», пропаганда війни, планування, підготовка, розв'язування, ведення агресивної війни, склад кримінального правопорушення, його суб'єкт, вік, осудність.

Kantsir Volodymyr Stepanovich, Lviv Polytechnic National University, professor of the Department of Criminal Law and Procedure of the Educational and Research Institute of Law, Psychology and Innovative Education Doctor of Law, Professor, <https://orcid.org/0000-0002-3689-4697>

MONITORING OF CERTAIN ISSUES REGARDING OF THE SUBJECT OF "CRIMES OF AGGRESSION" /PROPAGANDA, PLANNING, PREPARATION, INITIATION AND CONDUCT OF AN AGGRESSIVE WAR

Abstract. The norms regulating criminal liability for «crimes of aggression» continue to evolve, but the issue of their effectiveness and efficiency can only be resolved through a multitude of third-party, timely scientific research.

Prosecutors, investigators and judges have not received unambiguous recommendations from scholars on the criminal legal qualification of criminal offenses in the area of propaganda, planning, preparation, initiation and conduct of an aggressive war. The criminal law literature has fragmentarily addressed the issues of punishability and sentencing for the analyzed offenses. Thus, the narratives concerning the specifics of the regulation of criminal liability for propaganda, planning, preparation, initiation and conduct of aggressive war remain the subject of scientific discourse.

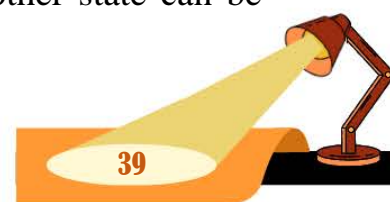
The issues of criminal legal counteraction to propaganda, planning, preparation, launching and waging of an aggressive war are not properly regulated by law.

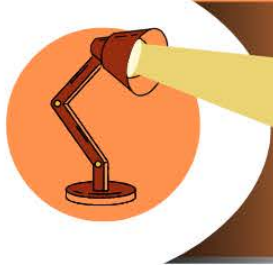
The article attempts to monitor individual issues regarding the subject of the «crime of aggression», actions that consist in propaganda, planning, preparation, resolution and waging of an aggressive war.

The study of criminal responsibility for the commission of any criminal offense will be incomplete if the question of the subject is not considered. The issues of criminal legal counteraction to propaganda, planning, preparation, launching and waging of an aggressive war are not properly regulated by law.

The characteristics of the subject of the criminal offense is important, it serves as an informative marker for the correct qualification of the offense.

Monitoring of individual issues regarding the subject of criminal offenses consisting of propaganda, planning, preparation, launching and waging of an aggressive war gives grounds for the conclusion that encroachments on the sovereignty, territorial integrity or political independence of another state can be

carried out only by a special sub object (an official who occupies a particularly responsible position, using authority in the event of participation in a conspiracy, planning, preparation, resolution or conduct of an aggressive war or military conflict).

Key words: «crimes of aggression», war propaganda, planning, preparation, resolution, waging an aggressive war, composition of the criminal offense, its subject, age, sanity.

Постановка проблеми. Починаючи від 2014 року, збройної агресії РФ проти України, підвищений рівень суспільної небезпеки злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни, є беззаперечним.

Враховуючи реалії сьогодення, назріла необхідність активної розробки ефективних кримінально-правових засобів протидії проявам агресії. До 2022 року, норми про пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни у судовій правозастосовній діяльності, фактично, не застосовувалися.

Згідно статистичного кейсу Офісу Генерального прокурора (станом на закінчення 2023 року), правоохоронними органами зареєстровано більше ніж 114 000 справ про «воєнні злочини» та «злочин агресії». Більшість проваджень, які підпадають під цю категорію, порушено за трьома статтями Кримінального кодексу України: порушення законів та звичаїв війни (ст. 438), планування, підготовка або розв'язання та ведення агресивної війни (ст. 437), пропаганда війни (ст. 436). До порівняння, за даними основних показників роботи органів досудового розслідування, які підготовлені Офісом Генерального прокурора, спостерігаємо, у 2018 році, за пропаганду війни (ст. 436 КК України) не зареєстровано жодного кримінального правопорушення; 2019 р. – лише одне; 2020 р. – 3, 2021 р. – 8; 2022 р. - 42. Щодо злочину передбаченого ст. 437 КК України, то кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, хоча й не істотно, однак є більшою: у 2018 р. - 4; 2019 р. – 6; 2020 р. – 4; 2021 р. – 8; у 2022 році – 67 діянь [1].

Дослідження кримінальної відповідальності за вчинення будь-якого кримінального правопорушення буде неповним, якщо не розглядати питання щодо суб'єкта складів «злочини агресії», діянь, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни.

Аналіз досліджень і публікацій. Наукові обстеження стосовно з'ясування поняття агресії, видів збройного конфлікту, причин та способів їх розв'язання, питань відповідальності держави за акти агресії та міжнародних підходів – презентовані працями таких науковців, зокрема, як: Н. Акімов, О. Базов, М. Баймуратов, О. Березніков, І. Бойко, С. Бескоровайний, О. Броневицька, К. Важна, В. Гапончук, С. Денисов, В. Дяченко, О. Задніпровська,

І. Касинюк, Н. Кончук, К. Кардаш, У. Коруц, Е. Кузьмін, О. Ладиненко, І. Лоссовський, А. Майснер, Г. Маляр, С. Мохончук, Л. Мошняга, А. Нікітін, О. Олішевський, Н. Орловська, В. Ортинський, Я. Пилипенко, П. Пекар, О. Полторак, В. Поповичук, В. Радецький, В. Робак, Ю. Резнік, М. Рубашенко, В. Ржевська, С. Сірий, С. Стасюк, М. Стиранка, Л. Скрекля, Н. Філіпінська, Н. Фурсіна, Я. Турчин, М. Цюрупа, П. Шумський, К. Юртаєва, Г. Яремко та інші.

Також, у 2023 році, Х. Олійник було успішно захищено дисертацію у Національному університеті «Львівська політехніка» - «Кримінальна відповідальність за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни» /під науковим керівництвом проф. В. Канціра/, згодом, «побачила світ» монографія. У дослідженні, в умовах особливого правового режиму – воєнного стану, очевидного загострення загроз суверенітету, територіальній цілісності та політичній незалежності держави, здійснено переоцінку кримінально-правової охорони таких правовідносин [2].

Метою статті є спроба моніторингу окремих питань щодо суб'єкта складів «злочини агресії», діянь, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характеристика суб'єкта складу кримінального правопорушення має важливе значення, оскільки, він слугує інформативним файлом для кваліфікації посягання. Відтак, його умовно називають ще основним елементом складу кримінального правопорушення, який, із-поміж них має найменш проблемно-дискусійний характер [3].

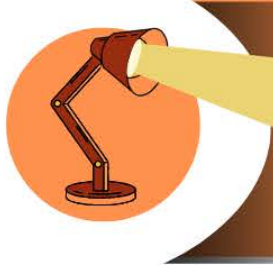
Суб'єкт є обов'язковим елементом складу кримінального правопорушення, який нерозривно пов'язаний із іншими елементами, оскільки своїм кримінально протиправним діянням завдає шкоди об'єкту посягання, діючи при цьому винно [4].

У ч. 1 ст. 18 КК України окреслено ознаки суб'єкта кримінального правопорушення (кримінального проступку і злочину): наявність статусу фізичної особи; досягнення певного віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність; осудність [5].

Одночас, науковці неодноразово порушували питання щодо необхідності запровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб. Скажімо, В. К. Гришук та О. Ф. Пасека зазначають, що їх складна організаційна структура, значна кількість осіб, залучених до сфери цієї діяльності сприяє збільшенню кількості фактів учинення протиправних дій з їх боку, що зумовлює потребу у запровадженні прямих каральних санкцій безпосередньо до юридичних осіб з метою посилити контроль за негативними наслідками [6].

Незважаючи на численні дискусії з цього приводу, ідея запровадження інституту кримінальної відповідальності була лише частково втілена законодавцем із започаткуванням інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб на підставі Закону України «Про внесення

деяких змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» від 23 травня 2013 року [7].

У зв'язку з цим у Загальній частині КК України передбачено Розділ XIV в якому виокремлено перелік складів кримінальних правопорушень, за вчинення яких передбачено застосування інституту заходів кримінально-правового характеру. Відповідний перелік, зокрема, містить ті, що полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни, що засвідчує, що вони можуть бути вчинені від імені та в інтересах юридичної особи (ч. 4 ст. 96-3) [5].

Така позиція законодавця є виправданою. Так, не є винятком випадки, коли, скажімо, власникам великих підприємств, які займаються пошиттям військової форми чи іншого військового спорядження, вигідна війна. Відтак за рахунок великих обсягів військових замовлень вони збагатяться, а тому займаються пропагандою агресивної війни [8].

Показово, що за результатами проведеного Х. Олійник опитування, на запитання: «Чи доцільним є застосування інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи за вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи злочинів, передбачених ст.ст.436, 437 КК України?», більшість респондентів дали ствердну відповідь (97%) [2].

Наступною ознакою суб'єкта складу кримінального правопорушення є законодавче встановлення віку, з досягненням якого настає кримінальна відповідальність. Визначення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, базується не лише на платформі еволюційних умов суспільного розвитку та державній кримінально-правовій політиці. Тут необхідно також враховувати дані таких наук, як психологія, медицина, фізіологія, педагогіка [9].

У ч. 2 ст. 22 КК України не зазначено, що за злочини, передбачені ст. 436, 437 КК України, кримінальна відповідальність настає з чотирнадцятирічного віку, а тому, за загальним правилом, такий відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років. Зазначений підхід видається виправданим, оскільки аналізовані посягання характеризуються високим ступенем суспільної небезпеки. Більше того, світовій та національній практиці, на жаль, відомі непоодинокі випадки участі неповнолітніх у збройному конфлікті. Беззаперечним є той факт, що для цього необхідна певна фізична підготовка, неабиякі вольові якості, а тому особа, яка не досягла 16-річного віку, вочевидь, має недостатній рівень психофізіологічної зрілості.

При публічних закликах до агресивної війни або до розв'язання воєнного конфлікту чи розповсюдженні матеріалів із такими закликами навряд

чи особи у 14 – 15-річному віці усвідомлюють усю складність та небезпечність ситуації та ймовірні наслідки таких дій. До прикладу, школярі можуть займатись розповсюдженням матеріалів із закликами до ведення агресивної війни за грошову винагороду. У ст. 4 Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах від 1 січня 2000 р. зазначається, що збройні групи, відмінні від збройних сил держави, за жодних обставин не повинні вербувати або використовувати у військових діях осіб, які не досягли 18-річного віку [10].

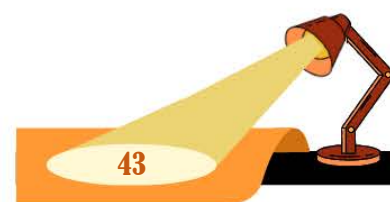
Аналіз форм злочину, передбаченого ст. 437 КК України, дає змогу зробити висновок, що за його вчинення має бути встановлена вища вікова межа, з досягненням якої особа може бути піддана кримінальному покаранню. Так, очевидно, що суб'єктами планування чи підготовки агресивної війни, можуть бути особи, які займають високі керівні посади, як-от глава держави, глава уряду, міністр оборони, керівник політичної партії та інші, а тому вік наведених осіб не може бути однаковим для всіх категорій [2].

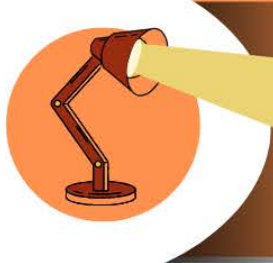
Вік суб'єкта кримінального правопорушення найчастіше пов'язаний із іншою його ознакою – осудністю, оскільки такі ознаки доповнюють одна одну в складі кримінального правопорушення і становлять регламентовану передумову для визнання вини, а відтак, і настання кримінальної відповідальності [11].

Відповідно до ч. 1 ст. 19 КК України осудною визнається особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними [5].

Загально прийнято осудність розглядати на основі критеріального підходу: 1) формально-правовий (юридичний) критерій 2) змістовні критерії (психологічний; медичний).

Аби стверджувати, що особа підлягає кримінальній відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни та є осудною, вона повинна усвідомлювати, що своїми діями посягає на суверенітет, територіальну цілісність або політичну незалежність іншої держави (наприклад, при здійсненні масових ракетно-артилерійських обстрілів із гармат та ракетних систем залпового вогню). Окрім того, така особа не лише усвідомлює їх суспільну небезпеку, а й керує своїми діями – вчиняє певні кроки задля досягнення злочинної мети (вступає до військових формувань так званої «ДНР/ЛНР», проходить бойову підготовку, бере участь у боротьбі та протидії Збройним Силам України). Водночас, не може йтися про те, що особа, яка, скажімо, займається розповсюдженням матеріалів із закликами до розв'язання воєнного конфлікту, вчиняє злочин, передбачений ст. 436 КК України, якщо вона не здатна орієнтуватися в об'єктивній дійсності та здійснювати звичні розумові операції (аналіз, синтез, порівняння). Також не підпадатиме під ознаки суб'єкта складу цього злочину особа, яка страждає, до прикладу, шизофренією, недоумством тощо [2].

У статтях, які регламентують кримінальну відповідальність за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни, не міститься вказівки на спеціального суб'єкта складу злочину. За результатами вже згаданого анкетування, проведеного під час дисертаційного дослідження Олійник Х.В., на питання: «Які форми злочину, передбаченого ст. 437 КК України можуть вчинятися лише спеціальним суб'єктом?» 31% опитаних вважають, що суб'єкт планування агресивної війни чи воєнного конфлікту є спеціальним, натомість 29% переконані, що підготовка агресивної війни чи воєнного конфлікту не може здійснюватися загальним суб'єктом. Врешті, 40% стверджують, що розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту може вчинятися виключно спеціальним суб'єктом [2].

Війна є продовженням політики засобами озброєного насильства. А тому усі озброєні конфлікти, незалежно від масштабності та інтенсивності, є продовженням політичного конфлікту військовими засобами, за допомогою яких політичні сили прагнуть досягти різних зовнішньополітичних та внутрішньополітичних цілей [12].

У ст. 7 Закону України «Про Збройні Сили України» від 6 грудня 1991 року, зазначається, що керівництво ЗСУ в межах правового поля, визначених Конституцією України, здійснює Президент України, як Верховний Головнокомандувач ЗСУ. Натомість, міністр оборони України здійснює військово-політичне та адміністративне керівництво ЗСУ (ст. 8) [13].

Тобто, такі особи діють від імені держави. Тому, очевидним є той факт, що лише службові особи, які займають особливо відповідальне становище, із використанням владних повноважень мають потенційну можливість та відповідні засоби для участі у змові, плануванні, підготовці або розв'язуванні агресивної війни чи воєнного конфлікту. Очевидно, що «пересічний» громадянин чи група, не маючи відповідного впливу та засобів для ведення агресивної війни, не у змозі спланувати, здійснити підготовку чи розв'язати агресивну війну чи воєнний конфлікт, оскільки вони діють на виконання злочинних вказівок вищих посадових осіб.

Не остаточно вирішеним залишається питання щодо суб'єкта вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 437 КК України. Відповідь на поставлене питання варто шукати у нормах міжнародного права. Відповідно до ч.2 ст.43 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року (ратифікований Україною 18 серпня 1989 р.) комбатанти (особи, які входять до складу збройних сил воюючої сторони) мають право брати безпосередню участь у воєнних діях [14].

Іншими словами, вони не несуть персональної відповідальності за воєнні дії (ч. 2 ст.437 КК України) та користуються так званим «військовим імунітетом».

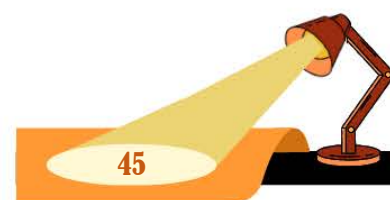

На завершення, показовою є норма про злочин агресії (ст. 11.3.2), яка передбачена у проєкті Кримінального кодексу, де вказується: особа, яка, маючи можливість фактично здійснювати керівництво політичною чи військовою діяльністю держави чи контролювати таку діяльність: 1) розробила план акту агресії, якщо у подальшому такий акт агресії мав місце, 2) керувала діями, спрямованими на створення умов для реалізації розробленого плану акту агресії, якщо у подальшому такий акт агресії відбувся, 3) взяла участь у прийнятті політичного рішення щодо акту агресії, 4) віддала наказ про початок акту агресії або 5) керувала діями, що утворюють акт агресії, – вчинила злочин 9 ступеня [15].

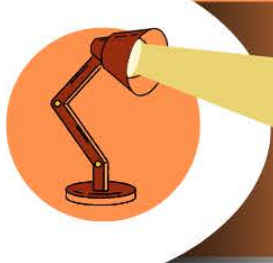
Висновок. Моніторинг окремих питань щодо суб'єкта складів кримінальних правопорушень, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни дає підстави для висновку, що посягання на суверенітет, територіальну цілісність або політичну незалежність іншої держави можуть здійснюватися лише спеціальним суб'єктом (службовою особою, яка займає особливо відповідальне становище, із використанням владних повноважень у випадку, коли має місце участь у змові, планування, підготовка, розв'язування або ведення агресивної війни чи воєнного конфлікту).

Література:

1. Статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення за результатами їх досудового розслідування за 2018 – 2023 роки. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=100820&c=edit&_c=fo; Звіт за результатами впровадження проєкту «Моніторинг судових проваджень у справах про воєнні злочини», грудень 2023. Всеукраїнська громадська організація «Асоціація правників України». URL: https://uba.ua/documents/IPR/PR%20%26%20Communications%202023/Monitoring%20report_UKR.pdf.
2. Олійник Х. В. Кримінальна відповідальність за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії (081 «Право»). Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2022. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2022/radaphd/21724/disoliynyk-2.pdf>.
3. Севрюков В. В., Полегенька О. Р. Наукові та практичні погляди щодо визначення суб'єкта злочину у кримінальному праві України. *Порівняльно-аналітичне право*. № 1. 2016. С. 289.
4. Чорней С. В. Поняття суб'єкта злочину. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство*. 2012. Вип. 618. С. 125.
5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
6. Гришук В. К., Пасєка О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб : порівняльно-правове дослідження: монографія / Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів : ЛьвДУВС. 2013.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб : Закон України від 23 травня 2013 року. № 314-VII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/314-18>.

8. Олійник Х. В. Особливості суб'єкта складів злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни. *Європейські перспективи*. 2021. № 3. С. 122.

9. Михайлова В. А. К вопросу о возрасте уголовной ответственности. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ*. 2001. Вип. 1. С. 73

10. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах від 1 січня 2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text.

11. Коваленко В. П. Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем, вчинене працівником правоохоронного органу: дис. ... канд. юрид. наук. Львів: Львівський держ. ун-т внутр. справ. 2009. С.104.

12. Фурсіна Н. А. Теорія виникнення військових конфліктів, воєн. *Економіка та держава*. 2018. № 12.

13. Про Збройні Сили України: Закон України від 6 грудня 1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>.

14. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року (ратифікований Україною 18 серпня 1989 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.

15. Текст проекту нового Кримінального кодексу України станом на 22 травня 2023. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/05/22/kontrolnyj-tekst-proektu-kk-22-05-2023.pdf>.

References:

1. Statystychna informatsiya pro zareyestrovani kryminal'ni pravoporushennya za rezul'tatamy yikh dosudovoho rozsliduvannya za 2018–2023 roky [Statistical information on registered criminal offenses based on the results of their pre-trial investigation for 2018–2023]. Retrieved from [https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=100820&c=edit&c=fo;Zvit za rezul'tatamy vprovadzhennya proyektu «Monitorynh sudovykh provadzen' u spravakh pro voyenni zlochyny»](https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=100820&c=edit&c=fo;Zvit%20za%20rezul'tatamy%20vprovadzhennya%20proyektu%20«Monitoring%20sudovykh%20provadzen%27%20u%20spravakh%20pro%20voyenni%20zlochyny») [Report on the results of the implementation of the project "Monitoring of judicial proceedings in cases of war crimes"]. (2023). Vseukrayins'ka hromads'ka orhanizatsiya «Asotsiatsiya pravnykiv Ukrayiny». Retrieved from https://uba.ua/documents/1PR/PR%20%26%20Communications%202023/Monitoring%20report_UKR.pdf [in Ukrainian].

2. Oliynyk, Kh. V. (2022). Kryminal'na vidpovidal'nist' za propahandu, planuvannya, pidhotovku, rozv'yazuvannya ta vedennya ahresyvnoyi viyny [Criminal liability for propaganda, planning, preparation, unleashing and waging an aggressive war]. *Candidate's thesis*. Lviv: Lviv Polytechnic National University. Retrieved from <https://lpnu.ua/sites/default/files/2022/radaphd/21724/disoliynyk-2.pdf> [in Ukrainian].

3. Sevryukov, V. V., Polehen'ka, O. R. (2016). Naukovi ta praktychni pohlyady shchodo vyznachennya sub'yekta zlochynu u kryminal'nomu pravi Ukrayiny [Scientific and practical views on determining the subject of a crime in the criminal law of Ukraine]. *Comparative and analytical law*, 1, 289. [in Ukrainian].

4. Chorney, S. V. (2012). Ponyattya sub'yekta zlochynu [The concept of the subject of a crime]. *Scientific Bulletin of Chernivtsi University. Science of law*, 618, 125 [in Ukrainian].

5. Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny [Criminal Code of Ukraine]. (2001, April 5), zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].

6. Hryshchuk, V. K., Pasyeka, O. F. (2013). Kryminal'na vidpovidal'nist' yurydychnykh osib: porivnyal'no-pravove doslidzhennya: monohrafiya [Criminal liability of legal entities: comparative legal study: monograph]. Lviv. state University of Internal Affairs affairs Lviv: LvDUVS [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrainy Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vykonannya Planu diy shchodo liberalizatsiyi Yevropeys'kym Soyuzom vizovoho rezhymu dlya Ukrainy stosovno vidpovidal'nosti yurydychnykh osib: pryiniaty 23 travnya 2013 roku. № 314-VII. [Law of Ukraine on making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the implementation of the Action Plan on the liberalization of the visa regime for Ukraine by the European Union regarding the liability from May 23, 2013]. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/314-18> [in Ukrainian].

8. Oliynyk, Kh. V. (2021). Osoblyvosti sub'yekta skladiv zlochyniv, yaki polyahayut' u propahandi, planuvanni, pidhotovtsi, rozv'yazuvanni ta vedenni ahresyvnoyi viyny [Features of the subject of crimes consisting in propaganda, planning, preparation, unleashing and waging an aggressive war]. *European perspectives*, 3, 122 [in Ukrainian].

9. Mykhaylova, V. A. (2001). K voprosu o vozraste uholovnoy otvet-stvennosti [On the question of the age of criminal responsibility]. *Bulletin of the Luhansk Institute of Internal Affairs*, 1, 73 [in Ukrainian].

10. Fakul'tatyvnyy protokol do Konventsiiy pro prava dytyny shchodo uchasti ditey u zbroynykh konfliktakh vid 1 sichnya 2000 [Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Participation of Children in Armed Conflicts of January 1, 2000]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text [in Ukrainian].

11. Kovalenko, V. P. (2009). Kryminal'na vidpovidal'nist' za zlovzhvannya vladoyu abo sluzhbovym stanovyschem, vchynene pratsivnykom pravookhoronnoho orhanu [Criminal liability for abuse of power or official position committed by an employee of a law enforcement agency]. *Candidate's thesis*. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs [in Ukrainian].

12. Fursina, N. A. (2008). Teoriya vynyknennya viys'kovykh konfliktiv, voyen [The theory of the emergence of military conflicts, wars]. *Economy and the state*, 2018, 12 [in Ukrainian].

13. Zakon Ukrainy Pro Zbroyni Syly Ukrainy: pryiniaty 6 hrudnya 1991 roku № 1934-XII [On the Armed Forces of Ukraine: Law of Ukraine from December 1991, № 1934-XII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text> [in Ukrainian].

14. Dodatkovyy protokol do Zhenevs'kykh konventsiiy vid 12 serpnia 1949 roku, shcho stosuyet'sya zakhystu zhertv mizhnarodnykh zbroynykh konfliktiv (Protokol I), vid 8 chervnya 1977 roku [Additional Protocol to the Geneva Conventions from August 12, 1949, relating to the protection of victims of international armed conflicts (Protocol I), dated June 8, 1977]. (1989, August 18). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text [in Ukrainian].

15. Tekst proyektu novoho Kryminal'noho kodeksu Ukrainy stanom na 22 travnya 2023 [The draft text of the new Criminal Code of Ukraine from May 22, 2023]. Retrieved from <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/05/22/kontrolnyj-tekst-proektu-kk-22-05-2023.pdf> [in Ukrainian].